

BATÁRI GYULA

Magyar írók olvasmányairól

A hazai irodalmi életben már hagyománnyá vált időnként felkérni az írókat, a szellem embereit, hogy nyilatkozzanak: milyen irodalmi alkotások hatottak a legmélyebben életszemléletükre. Az ilyen körkérdésekre adott válaszok nem csupán a nyilatkozók irodalmi és szellemi fejlődéséről árulnak el sokat, hanem a korszellem alakulásáról, az irodalmi ízlés változásairól is van mondanivalójuk. Az írók vallomásai olvasmányaikról irodalmárok, történészek, olvasás-szociológusok és könyvtárosok számára jelentős forrásértéket képviselnek.

Magyarországon az első ilyen jellegű vállalkozás Kiss József lapjában *A Hét* hasábjain látott napvilágot 1893-ban. A szerkesztők kezdeményezésükkel az ebben az időben lanyhuló irodalmi érdeklődést szerették volna megpepzdíteni, ily módon felhívni a figyelmet egyes írókra, művekre és nem utolsósorban saját lapjukra. Egyébként *A Hét* igen jelentős irodalmi szerepe is indokolja, hogy megemlékezzünk szerkesztői által szervezett körkérdés-akcióról — ahogyan akkor nevezték „könyvankét”-ről — amelynek keretében 44 magyar író, művész nyilatkozott az általa legjobbnak minősített hét könyvről. A szerkesztőség az irodalom, a művészet területén működő „előkelőségekhez” körlevél útján a következő kérdéseket intézte:

„Az egyetemes, minden irodalmi ágat magában foglaló világirodalom melyik hét könyve az, mely az igen tisztelt uramnak mindennekfelett kedves? Melyik az a hét könyv, melyet megtartana, ha hét könyvön kívül minden egyéb irodalmi műtől mindörökre megválni volna kénytelen?”¹

A beérkező válaszokat három egymást követő számban tették közzé a szerkesztők. Vállalkozásuk célját abban jelölték meg, hogy „Magyarország legintelligensebb, legképzettebb fiai . . . megjelölik azokat a könyveket, melyek leginkább . . . hatottak közre Magyarország mai kultúrállapotának, az uralkodó felfogásoknak megerősítésére. Sőt hatalmas alapot nyerünk ez által magának a mai életfelfogásnak a megismerésére, ami a napi élet kusza összevisszaságánál és a szellemi élet szakaszokra való tagoltságánál fogva közvetlen szemlélet és tanulmány útján nagyon egyoldalú, bizonytalan eredménnyel jár.” A másik figyelemre méltó cél az volt a kérdésekkel, hogy „a könyv iránt való hanyatló érdeklődést iparkodnánk feléleszteni”. Tudatában voltak annak is, hogy a korszak hazai könyvtermése nem kényeztette el különösebben az akkori olvasókat, ezért írják kesernyésen: „Könyvek, melyek általános vélemény szerint irodalmunk nivóját emelik, egyetlen saison alatt túléltek magukat, mellőzve porladnak a könyvkereskedésekben.” De arra is rámutatnak, hogy „minden kor

¹ *A hét könyv kérdése.* = *A Hét* 1893. 12. sz. 183—184.

termett néhány könyvet, amely áldásosan hatott olvasójára". Nem érdektelen megemlíteni, hogy a hírlapolvasást némiképpen elítélik: „Ne olvassunk oly sok újságot, ne olvassunk oly kevés könyvet.”

A *Hét* körkérésére sok már elfeledett korabeli nagyság mellett többek között a következő ismert írók és művészek válaszoltak: Jókai Mór, Justh Zsigmond, Ábrányi Emil, Bársony István, Kozma Andor, Ágai Adolf, Acsády Ignác, Vámbéry Ármin és Jászai Mari.

Talán a kérdés feltevésének különös formájában kereshető az ok, hogy a megkérdezettektől aránylag csak kevés igazán érdekes válasz érkezett. Ugyanis a szerkesztők a hetes szám bővületébe esve érdeklődtek a hét legkedvesebb könyvről (talán lapjuk címe is csábította őket erre). Ez a körülmény eleve meghatározta és némileg korlátozta is a nyilatkozatok tartalmát. Többben azonban túllépve a kérdések adta korlátokon rendkívül érdekes tartalmú válaszokat küldtek a lapnak. Ilyenek voltak például Justh Zsigmond, Jókai Mór és Jászai Mari írásai.

Talán Justh Zsigmond nyilatkozatának részleges közlése érzékelteti a közölt válaszok jellegét:

„Jókai Magyar Nábobja, legszebb éveimre emlékeztet, midőn még az élet álmai délibábként magasan lebegtek fenn, szinte a föld felett.

Hol vannak az álmok? hol az idők? Szerencsére a könyvem megvan, s még ma is sokszor olvasgatok belőle. —

Goethe Faustja meg arra az időszakomra emlékeztet, midőn mindent feketén láttam s elégedetlen voltam az ég és földdel: a boldogtalan, de rózsaszínű huszadik év idealizmusára.

Pár évvel később Párizsban, az élet symphoniájának közepén, Baudelaire *Fleurs du mal*-ja volt mindennapi kenyerem. Ez az irodalmi mákony jól esett akkor, midőn az izgalmas napok huszonötödik órájában sem bírtam nyugodni... Midőn aztán az életért meg kellett fizetnem, s nagy betegen Egyiptomban búcsúztam az élettől, Häckel Teremtéstörténetében találtam megnyugvást: én megyek, de az egész, a minden marad s én olvastam, csak olvastam. Majd a Nílus partján egyszerre csak bele szaladt a lelkembe a távoli pásztortüzek fénye, s belebolondultam Petőfibe: de egy élet folyamára.

Az ő könyve haza vitt, s éreztem: a cosmopolitából magyar ember lettem hatása alatt. Neki köszönöm a puszta, neki, hogy a népdal mélységes világát érzem. Neki, hogy otthonom van, hogy mindenünnen haza vágyok —

A Budha szent könyvei pedig végleg megerősítették a lelkem, kitépve belőle a hiába-való, a haszontalan iránti érzéket...

De legtöbbet mégis csak a magyar közmondások könyvéből tanultam, ebből éreztem ki fajom bölcsességét, egyensúlyban lévő világnézetét.

»Valahogy csak lesz« mondom velők »sehogya még nem volt«, ha érzem, hogy fejemre szakad a ház. Így hát ha még ezt a hét könyvet is elveszíteném, valahogy abba is belenyugdónék, hisz csak nyitva az élet könyve előttem!²

Több mint két évtizeddel később — 1918-ban — *Kőhalmi* Béla is igen nagyra értékelte *A Hét* kezdeményezését egyik cikkében. Sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy ez az anyag sohasem jelent meg kötet formában, egyben mentegetődik, hogy saját kiadványában nem említette meg *A Hét* körkérés-akcióját:

„*A Hét* ankétjának a mai könyvpiacon is találó bevezető sorai rámutatnak a magyar könyv halandóságára... *A Hét* izgalmas ankétjának negyvenkét érdekes egyéniségtől származó válasza sem látta meg a napvilágot, pedig Jókai Mór, Vámbéry Ármin... Justh Zsigmond is közöttük volt...

Ami meakulpázás az én részemen, viszont elismerés *A Hét* nagynevű szerkesztőjének s ez teszi könnyűvé az elkövetett mulasztás beismerését.”³

² *A Hét* 1893. 14. sz. 221.

³ *A Hét* 1918. 40. sz. 623.

A *Hét* által közzétett válaszokban legtöbbször előforduló írói nevek a magyarok közül: Petőfi Sándor, Jókai Mór, Arany János. A külföldi írók közül pedig Shakespeare, Goethe és Dickens. A legtöbbször megemlített hazai és külföldi írónevek azt a körülményt tükrözik, hogy noha e korszak — a múlt század kilencvenes éveit — nem bővelkedett kimagasló irodalmi alkotásokban Magyarországon, de a hazai kulturális élet legjobbjai az igazán jó műveket becsülték a legtöbbre. Feltehetőleg egy szélesebb olvasóréteget érintő felmérés más — kevésbé értékes — szerzők neveit vetette volna felszínre.

A *Hét* körkérdését időrendben Gyalui Farkas vállalkozása követte, ő már tanulva Kiss Józsefék hibájából nem megkötő jellegű kérdésekkel fordult a nyilatkozókhoz.

Gyalui 1902-ben bocsátotta közre kora kiváló íróinak, művészeinek vallomásait olvasmányaikról *Legkedvesebb könyveim* címen. A Singer és Wolfner kiadónál megjelent összeállítás célját az előszóban a következőkben jelölte meg:

„Az irodalomtörténetnek és a művelődéstörténetnek kívántam adatokat szolgáltatni a mai magyar szellemi élet néhány vezérének s kiváló munkásainak olvasmányairól. Hiszem, hogy egyúttal sikerül a közfigyelmet általuk ráirányítanom a könyvekre s kivált néhány olyan könyvre, mely éppen ezért, mert nevezetes hatást tett kiváló szellemekre, méltó arra, hogy a magyar közönség újból és újból olvassa.”

Gyalui Farkas kiadványával a könyvek kultuszát is kívánta szolgálni, ezért közli néhány exlibris nyomatát is. „Azoknak, akik könyvet gyűjtenek lelkük, házuk ékességére, jó szolgálatot teszünk, ha megismertetjük néhány művészi kivitelű ex librissel” — írja a könyv utószavában, végül pedig felsóhajt:

„Vajha Magyarországon a könyv szeretete és a gyűjtés minél szélesebb körben terjedne. Vele együtt fellendülne természetesen az ex librisek szaporodása is. Szintúgy kedvesebb előttünk a könyv, ha nevünket rajta magyar művészek ötlete és tudása ékesíti, egy szikra a magyar művészetből.”

Gyalui mintegy 34 író, művész vallomását gyűjtötte össze életkoruk szerinti egymásutánban. A nyilatkozók közül ma is ismertek a következő nevek: Tóth Lőrinc, Jókai Mór, Vámbéry Ármin, Hermann Ottó, Ágai Adolf, Rákosi Jenő, Bartha Miklós, Mikszáth Kálmán, Jászai Mari, Ábrányi Emil, Bársony István, Tóth Béla, Benedek Elek, Rákossy Viktor (Sipulusz), Szabolcska Mihály, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc és Tömörkény István.

Az összeállítást név- és tárgymutató egészíti ki, amelyből kiderül, hogy a legtöbbször előforduló név Dickens, őt követik sorrendben Jókai, Petőfi, Shakespeare, Arany, Vörösmarty, Hugo, Jósika, Heine, Goethe, Schiller, Dosztojevszkij, Cervantes és Eötvös József.

Gyalui kiadványának egyik jellemző és egyben eléggé ismeretlen vallomása Tömörkényé, ezért nem látszik érdektelennek néhány részét idézni:

„Elsősorban, így gondolom, hogy irodalmi működésekre az olvasmányok kevesebb hatással voltak, mint a nép között való élés. Az apám vendéglős és birtokos volt, gyerekkorom óta minden szabadságidőmet a tanyán töltöttem, továbbá mint katona több éven át külföldi szolgálatban, közös életben voltam egyik legmagyarabb, a 46-os szegedi ezred legénységével.

Olvasmányaim, a mennyire visszaemlékezni tudok, apró gyerekkoromban ugyanazok voltak, a mik egykoru társaimé: Robinson, Jelky András, a szép Meluzina, a szent Genovéva, a fordított Rubezahl, Tatár Péter ponyvairodalma, idősebb testvéreim iskolai olvasó-könyvei — ezek hatását nem érzem.

Fenimore Cooper dolgai, továbbá a Cserkésző, melynek szerzője nevét elfeledtem, inkább mondhatom, hogy maradandó hatást tettek . . .

Megjegyzem, hogy mert az édes apám vendéglős lévén, az akkori (hetvenes) években neves összes heti és napi lapokat olvastam, ha édes apám beteg volt s ágyban feküdt, én olvastam fel neki a lapokat, ez időben igen erősen rajongtam Verne Gyula munkáiért, imitt-amott támadt pénzeimet a könyveire költöttem (bár előzőleg már azokat olvastam a Vasárnapi Újságban), mert az otthoni könyvtár is leginkább földrajzi munkákat tartalmazott.

Aztán jött Vas Gereben, az összes műveivel. Radákovics után pedig Jókai csaknem teljesen . . .

Azután Twain Mark, Bret Harte s még egy A-val kezdődő nevű amerikai humorista, a nevét elfeledtem, könyvét 1872-ben adta ki az Athenaeum. (Aldrich, T. B.)

Maradandó hatásul 15—16 éves koromban Turgenyev: Egy vadász iratai munkáját említhetem: e könyvet a szegény néppel foglalkozó irodalom legszebb gyémántjainak tartom ma is.²⁴

Figyelemre méltó, hogy Tömörkény azt emeli ki vallomásaiban, hogy irodalmi tevékenységére az olvasmányok előtt, a nép volt hatással.

Végül meg kell említeni Gyalui Farkas összeállításáról azt a körülményt, hogy megőrizte számos nagy magyar író és művész vallomását olvasmányairól, ösztönzőleg hatott a későbbi hasonló jellegű kiadványokra is.

A következő hasonló jellegű kiadvány 1918-ban Budapesten jelent meg Kóhalmi Béla szerkesztésében *Könyvek könyve* címen Lantos kiadásában. Kevés könyv jelent meg a huszadik században hazánkban, amely jobban tükrözné a kor irodalmi ízlését, többet mondana a magyar írókról, mint ez az összeállítás. A könyv pusztán megjelenése is a béke mellett való kiállítás volt az első világháborúnak e legvéresebb esztendejében. Nyolcvanhét magyar író — közöttük a *Nyugat* gárdájának legjobbjai —, tudós és művész nyilatkozott kedves olvasmányairól az alábbi felhívás kérdései alapján:

„Most, hogy a háború véres függőnye mögött hihetetlen hódításokat tesz a magyar könyv, ideje talán arra gondolni, hogy ezt a hirtelen támadt könyvkultuszt el is kellene mélyíteni azok tapasztalataival, akik a könyvvel régóta intim viszonyban vannak. Ezért jutott eszünkbe éppen ma, hogy megkérjük, írja meg — tetszésére bízva, hogy tíz sorban vagy százban — melyek azok a könyvek (nemcsak magyarok), melyek állandó vagy újra meg újra visszatérő olvasmányai, és hogy átmenetileg mely könyvek gyakoroltak Önre mély hatást?

A legutolsó ankét, a Gyalui Farkas-féle (*Legkedvesebb könyveim*) tizenöt év előtt volt, azóta egy új, diadalmas írói nemzedék támadt és helyezkedett el. Ennek a nemzedéknek a könyvhöz való viszonya és erről szóló vallomása nyereségesebb lesz a mai olvasóközönség számára a régi ankétnál, amely ma már az irodalomtörténeté.

Nagy örömről telnék abban is, ha exlibrise egy példányát is rendelkezésünkre bocsátaná.²⁵

Úgy gondoljuk, Kóhalmi Bélát, de a közönség legjobb részét is a „diadalmas” új írónemzedék újszerű olvasmányélményei érdekelték. Ennek az igénynek a kötet maradéktalanul eleget tett a kor legjelentősebb hazai íróit felvonultatva: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Benedek Marcell, Bíró Lajos, Karinty Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Lesznai Anna, Móricz Zsigmond, Oláh Gábor, Pásztor Árpád, Révész Béla, Szabó Dezső, Szini Gyula, Tóth Árpád, Fülepp Lajos, Hatvany Lajos, Hevesi Sándor, Ignótyus, Lukács György, Schöpflin Aladár.

A korabeli avantgardista írók szélsőséges véleményét tükrözi Kassák válasza, ezért nem látszik érdektelennek idézni vallomásának egy részét:

²⁴ GYALUI Farkas: *Legkedvesebb könyveim*. Bp. 1902. 147—150.

²⁵ KÓHALMI Béla: *Könyvek könyve*. Bp. 9—11.

„Hogy az anketón, ha csak néhány sorral is részt vehessenek: legelsőbben a feladott kérdéseket kell így visszajára állítanom: melyek azok a könyvek, amelyek formájukkal és tartalmukkal a legkevésbé dühítettek meg? Mert bevallom, sem a régiséggyűjtéshez, sem a szórakoztató játékhöz nincs sok érzékem. S általában és vérré vált elvből utálok a mai kultúrafejlődésnek fölfújt, minden tökféjből kicsurgatott literatúrát. Hitem, hogy az irodalomnak és tágabban: minden művészetnek a reális tudományok előtt fáklázó intuitív forradalmi erőnek kell lennie. Ezzel szemben a mi irodalmunk a legjobb esetben is csak l'art pour l'art játék, — egy magába bolondult én kifelé tetszelgése. Ezen alul pedig fontosabb szempontja) kártékonyabb minden bacillus melegágyánál, mert holdkóros romantikájával, — maga a világot rendben láttató tunyaság. Így látom a mi irodalmunkat s a mi ezen kívül esik, magasan fölibe áll, az alig több 2×2 komoly élet munkásságánál.

A magyar könyvek közül Ady Endre, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Szabó Dezső és Szomory Dezső munkái azok, amelyekkel legalább a szakmabeli örökös kíváncsiságával el tudok olvasni. Ez az öt ember, akit ha nem is teljes világnézetével, de előbbre és előbbre lökő temperamentumával érdemesen közel tudok magamhoz.

A könyvek nyugodtan testes formátumával egyedül a Kner-nyomda barátokat céljaihoz.

Az idegenből portált irodalmunkról sem máshangú a véleményem és kiválasztott emberem sem több a mienknél. . .”⁶

Kőhalmi kötetének minden egyes vallomása ma már igen értékes irodalmi dokumentum, amelyet ki-ki irodalmi egyénisége szerint írt meg az idézett Kassákéhoz hasonlóan. Karinyth Frigyes például nyilatkozata végén így ír: „Nem folytatom — most veszem észre, nem tudok felelni. Holnap talán már írtam volna, mint ma. A legszebb könyvet — ez kellene hogy legyen minden írónak a hite — még nem írták meg.”⁷

Könyvtárosoknak, könyvbarátoknak érdemes felfigyelni Dézsi Lajos irodalomtörténész válaszára, amelyben azt írja, hogy az antikvár-katalógusok a legkedvesebb olvasmányai közé tartoznak: „Alig voltam húsz éves, mikor a debreceni kollégium segédkönyvtárosa lettem, a bibliográfiát ekkor kedveltem meg: az antikvár-katalógus ma is egyik legkedvesebb olvasmányom.”⁸

Kőhalmi Béla összeállítását egy statisztikai kimutatás egészíti ki, amely a vallomásokban a tíznél többször megemlített írókat sorolja fel az említések számának sorrendjében. A lista élén Goethe áll (54), majd Arany és Jókai (49), Shakespeare (47) Dickens (38) stb. (Zárójelben az említések száma.) A *Nyugat* írói közül Ady Endre, Móricz Zsigmond és Babits Mihály nevét említették meg legtöbbször.

A kiadvány végén bibliográfia és névmutató található. A bibliográfia az olvasásról szóló műveket, vallomásokat, az idevágó fontosabb folyóiratcikkeket és könyvátalozatokat sorolja fel. A mutató betűrendben közli a nyilatkozatokban említett szerzőket és fontosabb könyvcímeket.

A kritika nem fogadta egyértelmű lelkesedéssel a *Könyvek könyvé*-t, például a *Magyar Könyvszemle* kritikusa: „Bibliofil” (Gulyás Pál) így írt az ilyen jellegű művekről:

„Valami sok haszon nem származik belőlük s különösen nem az mintha az ilyen feleletek alapján lehetne egybeállítani az olvasásra érdemes műveket. . .

Mint szubjektív nézetek az egyes nyilatkozatok egész érdekesek, s ha valóban őszinték (Ezt a jövő századvég forráskutató doktorandusai fogják majd kideríteni) úgy az illető nyilatkozottévők megítélésére fontosak is lehetnek, de hogy ki lehetne belőlük hozni az

⁶ KŐHALMI: I. m. 108—109.

⁷ KŐHALMI: I. m. 104—105.

⁸ KŐHALMI: I. m. 45—46.

írók rangsorát, azt csak az hiheti, akinek az irodalmi érdemek mérlegelésénél egyetlen zsinormérték a kelendőség. Az a »rangsor«, melyet a szerkesztő föllállít, nem az írók, hanem az olvasók rangsorát adja s legfeljebb olyan könyvtári szakemberre hatnak irányítólag, akinél nem az a fődolog, hogy mit, hanem, hogy mennyit olvasnak a könyvtárában . . .⁹

Gulyás Pál itt lényegében ki is merítette az ilyen jellegű kiadványokkal szemben felhozható érveket. Mindez azonban nem csökkentheti Kóshalmi összeállításának értékét.

1937-ben jelent meg *Az új könyvek könyve*, ugyancsak Kóshalmi Béla szerkesztésében. Itt már 173 író, tudós, művész vall olvasmányairól. A kiadvány előszava burkoltan figyelmeztet a közeledő háború veszélyére, amellyel szemben az igazi kultúra értékeit ugyekszik felvonalatni, mint a védekezés egyik lehető formáját. Kóshalmi rámutat a korszak könyvégetéseire célozva, hogy „az új barbarizmus pedig a nyomtatott szó erejének, a műveltség vonzerejének hanyatlásával kezdődik”. Tehát ma már megállapíthatjuk, hogy ez az összeállítás a maga sajátos módján szellemi fegyver volt az akkor előretörő erőkkal szemben.

Az új könyvek könyve kérdései elsősorban az 1918-as régi ankét résztvevőitől érdeklődnek a közben eltelt 20 év legnagyobb hatású könyveiről:

„A világháború utolsó évében, »Könyvek könyve« címen megjelent 87 magyar író, tudós, művész vallomásait egybefoglaló munkához kapcsolódik jelen ankétom első fejezete. Fájdalom, sokan elköltöztek — ki örök hazába, ki idegenbe — a régi ankét résztvevői közül. Ankétom folytonosságát megőrzendő, körlevellemmel elsősorban a régi ankét szereplőjéhez fordultam. Az elébük tárt kérdések háború utáni éveik olvasmányai iránt érdeklődnek, hiszen a fejlődésükre gyakorolt hatásokról már beszámoltak.

A világháború óta eltelt közel két évtized alatt mely művek voltak azok, amelyek hatása messze túlnőtt az úgynevezett »elolvasandó könyvek« hatásán, melyek azok, amelyeket függetlenül attól, hogy mennyit köszönhet nekik, szeret (újra meg újra vizsgatató olvasmányok), melyek azok, amelyeket trouvailleként üdvözölt, volt-e köztük olyan, amelynek kívánatos, szükséges megrendülést köszönhetett? (Döntő olvasmány.)¹⁰

A már korábban szereplők közül a kérdésekre többek között a következő írók válaszoltak: Babits Mihály, Benedek Marcell, Hatvany Lajos, Ignóty, Oláh Gábor, Schöpflin Aladár.

Talán egy, Babits Mihály nyilatkozatából kiemelt idézet jellemezheti a többi másodszer résztvevő írásainak hangulatát is:

„Az új könyvek? Hol van már az a szenzáció, amivel akkor lestünk egy-egy új könyvet! Olyan könyvek voltak, amik ma is élnek, és talán mindig élni fognak. Mi még kortársnak tudtuk Tolsztojt s a többieket . . . Ezek álltak legújabbként a kirakatban.

Vajjon csak mi öregedtünk meg, vagy az irodalom is? Ma is jönnek jó könyvek, az irodalom termékenyebb mint valaha, alig tudjuk számontartani. Érdekes és kitűnő alkotások ostromolják figyelmünket. Hideg elismeréssel fogadjuk őket, s néhány év alatt elfelejtjük.

Az egyetlen nagy élményt ennek az új korszaknak irodalmából, az egyetlen életreszóló, átalakító gazdagodást, melyet a fiatalok felejthetetlen olvasmányok hatásához hasonlíthatók, Proust ezerrétű művéből kaptam. Emellett úgy halványodik el az egész kortársirodalom, mint a Divina Commedia mellett Dante koráé. De alig várom az első nagyobb szabad időt, hogy újraolvashassam, hogy beletemessem magam, mint valami hatalmas zene hullámai közé, ez mást jelent, mint egyszerűen az irodalmi kiváltságot. Egy detektívregény olykor jobb opium, mint legtöbb remekmű. Proust nekem tápszer és opium

⁹ BIBLIOFIL: *Kóshalmi Béla: Könyvek könyve. . . = Magyar Könyvszemle. 1918. 208—210.*

¹⁰ KÓSHALMI Béla: *Az új könyvek könyve. Bp. 1937. 17.*

egyszerre, tudom kortyonként izlelgetni, mint díszlakomák végén a tokajit, s részegen szívni, mint a lebujsok borát. Olvasása néha büszkévé tesz, mint turistát a magasság. De máskor olyan érzéssel forgatom, szinte lopva, mint diákkorom pad-alatti, tilos olvasmányait.

Ezenkívül alig hatott reám valami az újaktól; legfeljebb érdekelt mulattatott. A költők közül a kedvencem ma Horatius: ami annyit jelent, hogy nagyapáimhoz hasonlók. A magyarok? Róluk nem beszélek. Ha őket olvasom, egy kicsit mindig mintha magamat olvasnám. A fiatal magyarok írásai mintha a saját műveim lennének, jók vagy rosszak. Itt a vége az »olvasó gyónásnak«. Magunkkal szemben nem vagyunk »olvasók«.¹¹

A könyv második része azok vallomásait tartalmazza, akik 1918-ban még nem nyilatkoztak. Velük kapcsolatban elsősorban arról szeretne tudomást szerezni Kőhalmi Béla, hogy „kialakulnak-e egy, a háború előtti nemzedékek érdeklődésétől eltérő szellemi klímának frontjai . . . Ha valaki azt tűzné ki céljával, hogy megrajzolja a háború utáni magyar lelkiség térképét, ha a maszkok sokadalma mögé akarna pillantani, nem hisszük, hogy ne találna ebben a tükörben egynéhány vonást és sok-sok útmutatást a mappája számára. Átadjuk neki, éljen vele.”

Kőhalmi Béla több mint kétezer magyar írónak, tudósnak és művésznek küldte meg kérdéseit, amelyekre 173 válasz érkezett. A szerkesztő felteszi a kérdést: vajon, ha a kétezer mind válaszolt volna, „kimerítették volna-e a sokrétű magyar szellemi közélet gazdagságát?” Erre szkeptikusan önmaga így felel: „Bizonyára nem.”

Kőhalmi 1937-ben elsősorban arra, a napjainkban még sokkal időszerűbb, izgalmas és döntő kérdésre kíváncsi, „hog, tud-e még elragadtatásuk, tud-e szenvedélyük tárgya lenni a könyv”. Az előszóban szóba kerül a könyvnek, az olvasásnak a filmtől, a mozitól, és a rádiótól való szorongattatásának a kérdése is, természetesen még a televízió említése nélkül. A Gutenberg galaxis válságának a lehetősége is már szinte felrémlik Kőhalmi remek bevezető esszéjében.

A kötetben az újonnan nyilatkozók a következő két kérdésre válaszoltak nyilatkozataikban:

„1. Világképe, eszményei kialakulására, fejlődésére, mely művek voltak jelentős befolyással? (Nem katalógusszerű felsorolást kérek.)

2. Mely művek voltak azok, amelyek hatása messze túlnőtt az ún. »elolvasandó könyvek« hatásán, melyek amelyet függetlenül attól, hogy mennyit köszönhet nekik, szeret (újra meg újra visszatérő olvasmányok!), melyek azok, amelyeket trouva-illeként üdvözölt, volt-e köztük olyan, amelynek kívánatos, szükséges megrendülést köszönhetett? (Döntő olvasmány!)”¹²

A kérdésekre válaszoló írók közül sok még napjainkban is él és alkot, az itt közölt, a nyilatkozókat reprezentáló névsorban megtaláljuk az ő neveiket is: Bartalis János, Bernáth Aurél, Bóka László, Déry Tibor, Falu Tamás, Füst Milán, Gulyás Pál, Halász Gábor, Illyés Gyula, Karácsony Benő, Komlós Aladár, Laczkó Géza, Márai Sándor, Németh Andor, Ortutay Gyula, Pap Károly, Radnóti Miklós, Ráth-Végh István, Remenyik Zsigmond, Sárközy György, Sík Sándor, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Szép Ernő, Szerb Antal, Tersánszky-Józsi Jenő, Tompa László, Várnai Zseni, Vas István, Veres Péter, Vikár Béla. E tanulmány szerzőjével Kőhalmi Béla szóban közölte, hogy annak idején mindent elkövetett, hogy az akkor már igen beteg József Attilát nyilat-

¹¹ KŐHALMI: *I. m.* 18—19.

¹² KŐHALMI: *I. m.* 53—54.

kozásra bírja — mert érezte, hogy József Attila vallomása nélkül kötete „csonka” marad —, sajnos e kísérlete nem járt sikerrel.

A kötet második részének jellemzésére Radnóti Miklós vallomásából idézünk:

„Jellememet éppúgy alakította a Winettou, mint kamaszkorom kedvencének, Jack Londonnak aranyásói és tengerészei, vagy Knut Hamsun sajátosan szemérmes hőse, Glahn hadnagy, aki a báró fülebe köp. S Szabó Dezső Elsodort falu-jának Farkas Miklósa éppúgy, mint Raszkolnyikov. A világrénddel való viszonyomat, emberi magatartásomat egyaránt színezi Aquinoi Tamás, Neitzsche Zarathustrá-ja s a Barbusse Jézusa, a gyermekkorba olvasott Tamás bátya kunyhója és az öt éve Párizsban látott gyarmatügyi kiállítás szociális élménye. Könyvek és tapasztalatok együtt alakítják a lelket. Ami sajátos irodalmi fejlődésemet illeti, azt hiszem, a kép — ha lehetséges — még összetettebb, a szellem tájai még változatosabbak, éghajlatuk még személyesebb. A nemzedékek annyiban különböznek egymástól, amennyiben a hagyományokból mást és mást választanak ki s vállalnak s hogy a fiatalabb nemzedék hagyományához hozzátartozik már a megelőző nemzedék is. Nekem, aki tizenhét éves korom óta választom, vagy válogatom tudatosan olvasmányaimat, (a testében hét éve nem élő Ady ezidőtájt már mithosz volt), hagyomány a Nyugat első nemzedéke, sőt a másodikból is a korán indulók, . . .

Irodalomszemléletem kialakulásáról tarka emlékeim vannak, Babits esszéi, Lukács György »kísérleteik« és Riedl Aranya épp oly fontos itt, mint az irodalomtudomány újabb szintézisei, a külföldi szakkönyvek, melyekből sokszor csak az engem érdeklő fejezetet olvastam el, de gondolatokat ébresztettek, melyek tovább éltek és értek bennem. S az íróság szempontjából fontosnak érzem azt, hogy nyelvészetet tanultam, de ezzel kapcsolatban egyes könyvekről nem lenne értelme a beszámolóknak. A nyelvészeti folyóiratok és szótárak kedves olvasmányaim.

Tulajdonképpen húszéves korom óta nem vagyok olvasó a szó megszokott értelmében. Olvasok, de a nyelv foglalkoztat, az anyag, amellyel dolgozom. Az anyaggal való harc sikere érdekel, a nyelv és annak változó állapota. Állandó, jobban mondva visszatérő olvasmányaim az utóbbi időben is Károli Gáspár Ó- és Újtestamentuma, Csokonai, Arany János, Kazinczy, különösen a Pályám emlékezete s megjelenése óta sokat forogtam Babits Amor Sanctusát.¹³

Kőhalmi összeállítása végén található olvasmánystatisztika kimutatja, hogy ebben a kötetben Ady Endre nevét említik meg a legtöbbször (68), a sorrend a továbbiakban a következő: Tolsztoj (főleg a *Háború és béke*; 58), Dosztojevskij (főleg a *Karamazov* és a *Félkegyelmű*; 57), Arany János (54), Goethe (47), Shakespeare (43) stb. (Zárójelben a megemlékések száma.)

A szerkesztő által feltett kérdésekre három külföldi író is válaszolt: Aldous Huxley, André Maurois és Robert Musil.¹⁴

Kis József, Gyalui Farkas és Kőhalmi Béla kezdeményezései után ismét napvilágot látott egy hasonló jellegű összeállítás, amely tudatosan az előzmények folytatásának vallja magát. Ugyanis a közelmúltban megjelent egy kötet, amely 70 kortárs magyar író és költő legkedvesebb olvasmányairól írott vallomását foglalja magában.¹⁵ Az összeállítás kapcsolata az itt felsorolt előzményekkel nemcsak a kérdésfeltevés hasonlóságában jelentkezik, hanem abban is, hogy a most nyilatkozattévők közül néhányan vallottak már Kőhalmi Béla kiadványaiban is. Elsőnek az időközben elhunyt Benedek Marcellt kell megemlíteni, akinek neve az 1918-as és az 1937-es kiadványokban egyaránt megtalálható, a közben elhalálozott Lengyel Menyhért Rómából küldte el írását (ő is 1918-ban nyilatkozott). Néhányan az 1937-ben válaszolók közül is meg-

¹³ KŐHALMI: I. m. 265—268.

¹⁴ BATÁRI Gyula: *Robert Musil nyilatkozata olvasmányairól egy magyar kiadványban.* = Filológiai Közöny 1971. 1—2. sz. 180—181.

¹⁵ Írók könyvek közt. Kortárs magyar írók vallomásai olvasmányaikról. Bp. 1974. 251. l.

találhatók az új kiadványban, így Bernáth Aurél, Illyés Gyula és Szabó Pál (aki azóta szintén eltávozott az élők sorából). Az egyik nyilatkozó — Jékely Zoltán — megköszöni, hogy most alkalma nyílik egy hajdani mulasztását pótolni, ugyanis 1937-ben Kóhalmi Béla felszólítására nem küldte el választát.

Itt kell még megemlíteni: lényegében különbség a korábbi kiadványokhoz viszonyítva csupán abból adódik, hogy a válaszolóknak az olvasmányélmények mellett lehetőségük nyílt a képzőművészeti, zenei és egyéb hatások kifejtésére is. Azonban ezzel a lehetőséggel a nyilatkozók többsége nem élt.

Végül ismertetjük az összeállítás olvasmánystatisztikáját. A legtöbbször előforduló név Ady Endréé (108 említés), akit Petőfi Sándor követ (77). A legtöbbször említett külföldi író: Dosztojevszkij (58). Negyedik a sorrendben József Attila és Lev Tolsztoj, majd Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond következik. A hatodik és hetedik helyre Arany János és Babits Mihály került.

Talán a mellékelt táblázat — amely az írói olvasmányokról készült öt összeállítás alapján készült — szemléltetheti némileg a magyar írók körében tapasztalható ízlésváltozásokat és egyben azok állandóságát is.

A tárgyalt öt kiadványban a legtöbbször említett magyar és külföldi írók nevei az említések számának sorrendjében

Kiss József: „A Hét”	Gyalui Farkas: „Légkedvesebb könyveim”	Kóhalmi Béla: „Könyvek könyve”	Kóhalmi Béla: „Új könyvek könyve”	„Írók könyvek közt”
Petőfi S. Jókai M. Arany J.	Jókai M. Petőfi S. Arany J. Vörösmarty M. Jósika M.	Arany J. Jókai M. Petőfi S. Ady E. Vörösmarty	Ady E. Arany J. Jókai M. Babits M. Petőfi S.	Ady E. Petőfi S. József A. Kosztolányi Móricz Zs.
Shakespeare Goethe Dickens	Dickens Shakespeare Hugo Heine Goethe	Goethe Shakespeare Dickens Tolsztoj Dosztojevszkij	Tolsztoj, L. Dosztojevszkij Goethe Shakespeare Biblia	Dosztojevszkij Tolsztoj, L. Biblia Shakespeare Goethe

GYULA BATÁRI

Sur les lectures des écrivains Hongrois

En Hongrie, une tradition s'est formée déjà qui consiste à inviter les écrivains du pays à se prononcer sur leurs lectures préférées. La première enquête de ce genre a été organisée par la revue littéraire *A Hét* („La Semaine”), rédigée par József Kiss, dans le cadre de laquelle 44 écrivains et artistes ont dit leurs opinions sur sept livres qu'ils ont qualifiés comme les meilleurs. Dans les réponses publiées, les noms les plus souvent mentionnés sont, parmi les Hongrois: Sándor Petőfi, Mór Jókai et János Arany. Parmi les auteurs étrangers: Shakespeare, Goethe et Dickens.

L'initiative suivante était le mérite de Farkas Gyalui, écrivain et bibliothécaire. Il a publié son volume en 1902, intitulé *Mes lectures préférées*. Ce volume a rassemblé les confessions de 34 écrivains et artistes. Le nom qui y figure le plus souvent est celui de Dickens, puis en ordre de succession, Mór Jókai, Sándor Petőfi, Shakespeare, János Arany, Mihály Vörösmarty, Hugo, Jósika, Heine et Goethe.

L'entreprise suivante de caractère semblable a paru en volume sous la rédaction de Béla Kóhalmi sous le titre de *Könyvek könyve* („Le livre des livres”). Dans ce livre, 87 écrivains et savants hongrois se sont prononcés sur leurs lectures. L'intérêt particulier du

volume réside en ce que la publication des livres hongrois a pris de l'essor durant la première guerre mondiale, et en même temps le nombre des lecteurs a augmenté aussi considérablement. C'était dans ces circonstances que Béla Kóhalmi a cherché à rassembler les expériences de lecture de ceux qui avaient une liaison proche avec le livre. Le but principal du rédacteur était de faire parler les écrivains qui se sont groupés autour de la revue progressiste *Nyugat* („Occident”).

C'était en 1937 que *Le nouveau livre des livres* a paru, rédigé de même par Béla Kóhalmi, où 173 écrivains, artistes et savants déposent leurs aveux sur leurs lectures préférées. L'enquête du volume s'adresse avant tout à ceux qui figuraient déjà dans le volume précédent aussi, et les prie de se prononcer sur leurs impressions de lecteur durant les vingt dernières années. La seconde partie de l'anthologie contient les écrits de ceux qui, en 1918, ne pouvaient pas encore se prononcer. Les questions ont été envoyées à 2000 écrivains, savants et artistes. La statistique qui se trouve à la fin du livre démontre que c'est le nom d'Endre Ady qui a été mentionné le plus souvent dans ce volume. Trois écrivains étrangers ont répondu aux questions du rédacteur: Aldous Huxley, André Maurois et Robert Musil.

Tout récemment, on a vu paraître de nouveau une publication analogue qui contient les confessions de soixante-dix écrivains hongrois contemporains sur leurs lectures préférées. Le titre du recueil est: *Írók könyvek közt* („Écrivains parmi les livres”). Dans les 70 réponses à l'enquête du rédacteur, c'est le nom d'Endre Ady qui figure le plus souvent, et parmi les écrivains étrangers celui de Dostoïevski.